

J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai

Jonas Dagys

Jurgis Pabrėža gyveno sunkiais lietuvių tautai baudžiavos ir tautinės priespaudos laikais. Visokeriopai išnaudojamiems ir engiamiems lietuviams baudžiauninkams beliko žemę arti ir akėti, ir tai ne savo, bet pirmiausia pono žemę, savos tik mažą sklypelį teturint ir jį atliekamui nuo prievolių dvarui laiku apdirbant. Užtat dažnai užeidavo badmečiai. Žmonėms pusbadžiaujant ir ligos užpuлдavo, o gydytojų buvo maža ir tie patys brangiai už savo darbą plėšdavo. Užguitų, nemokytų valstiečių gyvenimas buvo labai sunkus.

Mokslas lietuviams valstiečiams tuo metu buvo sunkiai pasiekiamas svajonė. Tik retas jų, per didelį atkaklumą ir pasiaukojimą, pasiekdavo Vilniaus universitetą. Tų laimingųjų tarpe buvo ir žemaitis Jurgis Pabrėža, smulkaus bajoro Jono Pabrėžos ir Rožės Baužinskaitės sūnus¹, gimęs 1771 m. sausio mėn. 15 d. Večių km. (dab. Skuodo raj. Lenkimų apyl.). Kretingos gimnaziją jis baigė 1792 m. Aukso medaliu. Aukštojo mokslo siekiantiems jaunuoliams tuo metu buvo du keliai: gydytojo arba kunigo. J. Pabrėža buvo pasiryžęs studijuoti mediciną. 1792 m. jis įstojo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos (Vilniuje) Medicinos skyrių, kuris priklausė Fizinių mokslų kolegijai (fakultetui). Atskiros medicinos fakulteto šioje mokykloje tuo metu dar nebuvo. Dokumentų apie J. Pabrėžos priėmimą į Lietuvos Vyriausiąją mokyklą datą lig šiol nerasta.

1. Gyvenimo kelias

Pirmųjų biografinių žinių apie J. Pabrėžą pateikia Motiejus Valančius [109]. Jis rašo, kad, studijuodamas Vilniuje, J. Pabrėža neapsiribojo vien medicina, bet klausė, kaip pats sako, įvairių dalykų paskaitų: istorijos, anatomijos, botanikos, chemijos, fizikos, „prigimtų įstatymų“, teologijos ir „išguldymo rašto švento“. Bet daugiausia jį domino botanikos ir medicinos mokslai. Palinkimą tirti augalus jis, kaip valstiečio sūnus, turėjo nuo pat vaikystės dienų. Viename savo laiške [96] profesorius Johanui-Fridrichui Volfgangui (1776–1859) jis taip rašo: „Dar vaikas būdamas pamėgau augalus, juos sodinau, ravėjau ir su jais žaidžiau. Norėdamas

¹ S. Stropus [217] ir I. Jablonskis [207] abejoja dėl J. Pabrėžos bajorystės. Jų manymu, tėvai, kad sūnus įstotų į aukštąją mokyklą, prirašė metrikoje G. D. (generosus dominus).

Remiantis J. Pabrėžos darbais ar darbais apie J. Pabrėžą, įtrauktais į šio leidinio pabaigoje pateikiamą „J. Pabrėžos bibliografiją“, kiekvieno atveju laužtiniuose skliaustuose nurodomi numeriai, kuriais tie darbai sužymėti toje bibliografijoje.

pažinti jų savybes, darydavau iš jų tinktūras buteliukuose“. Matyt, jau tada J. Pabrėža buvo girdėjęs apie vaistų gaminimą iš augalų.

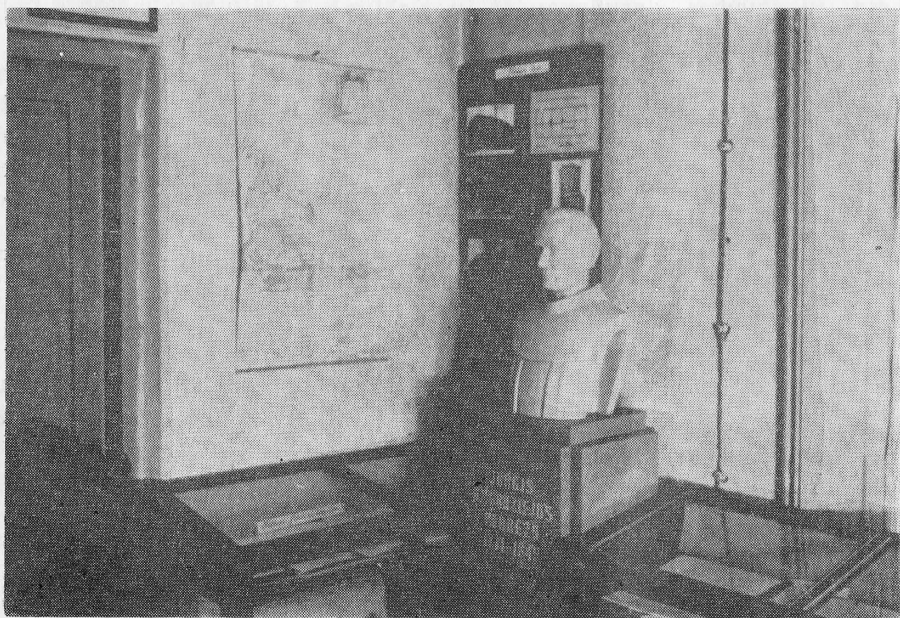
Botanikos paskaitų J. Pabrėža klausė ir augalų apibūdinimo pratybas atliko pas prof. Ferdinandą Špicnagelį. Profesorius buvo ne biologas, bet gydytojas, tad gilaus teorinio botanikos pagrindo Pabrėža iš jo negalėjo įgyti. Tikriausiai jis dėstė taikomąją botaniką, daugiau dėmesio kreipdamas į augalų panaudojimą medicinos reikalams. Teorinių augalų morfologijos ir sistematikos žinių Pabrėža galėjo gauti iš Stanislovo-Bonifacio Jundzilo (1761–1847) knygos¹, išleistos Vilniuje 1791 m. Bet S.-B. Jundzilas tuo metu Vilniaus universitete dar nedėstė, tad ir tiesioginiu J. Pabrėžos mokytoju negalėjo būti.

Vilniaus universiteto J. Pabrėža nebaigė. Kaip nurodo P. Rūškys [157], jis mokėsi ten tik dvejus metus. 1794 m. prasidėjo T. Kosciuškos ir J. Jasinskio vadovaujamas sukilimas, kurio idėjos rado atgarsį ir Lietuvos Vyriausiojoje mokykloje. Matyt, toms idėjoms prijautė ir J. Pabrėža. Apie tai galima spręsti iš jo laiško, kurį jis parašė tėvams, ruošdamasis stoti į sukilėlių eiles [214]. Sukilimui nepavykus, jo dalyviai ir šalininkai turėjo slapstyti nuo persekiojimų — arba bėgti į užsienį, arba bent pasitraukti į nuošalias vietas. Išvyko iš Vilniaus ir J. Pabrėža. Ryžosi jis ir profesiją pakeisti.

Grįžęs į Žemaitiją, jis 1794 m. rugpiučio 1 d. įstojo į Varnių kunigų seminariją. Buvo priimtas į aukštesnįjį kursą. Pradžioje jam buvo kilę abejonių dėl būsimąjo darbo. Išgirdęs seminarijoje apie kunigų pareigas, kurias nubrėžė Augustino nurodymai, jis net norėjo mesti seminariją ir apie tai pasisakė jos rektoriui, kuris įtikino jį pasilikti. Po dvejų metų (1796.II.26) J. Pabrėža baigė Varnių seminariją ir buvo išventintas kunigu.

Pradėjo darbą Šiluvoje (dab. Kelmės raj.), kur 1796 ir 1797 m. ėjo vikaro pareigas. Po to buvo paskirtas Raudėnų (dab. Šiaulių raj.) parapijos klebonu. Perimdamas tas pareigas, J. Pabrėža susigraudinęs ir verkęs, matyt, neturėjo palinkimo administraciniam darbui, susijusiam su bažnytinių ir ūkinių reikalų tvarkymu parapijoje. Išbuvo klebonu tik dvejus metus ir vėl išsiprašė į vikarus. 1800 m. jis jau Tverų (dab. Plungės raj.) parapijos vikaras. 1802 m. perkeltas į Plungę, 1807 m. — į Karteną (dab. Kretingos raj.). Žodžiu, J. Pabrėža perėjo daug parapijų, buvo patekęs net už Kuršių marių pas Prūsijos lietuvius. Toks dažnas kilnojimasis iš vienos vietos į kitą duoda pagrindą manyti, kad Pabrėža nesugyveno su dvasine vyriausybe ir buvo kunigų nemėgstamas. Gal būt, todėl, kad jis turėjo didesnę palinkimą į gamtos mokslus, negu į dvasininko pareigas.

¹ S.-B. J u n d z i l l, Opisanie roślin w Prowincyi W. X. Litewskiego, naturalnie rosnących według układu Linneusza, w Wilne, w drukarni ks. Pijarów, 1791.

2. pav. J. Pabrėžos memorialinis kampelis Kretingos kraštotyros muziejuje (foto K. Raulinaičio)

Matydamas vargingą baudžiauninkų gyvenimą, ypač jų kančias susirgus, J. Pabrėža ryžosi jiems padėti. Iš dviejų būdų ligonių kančioms palengvinti pirmenybę jis atidavė medicininei pagalbai. O tam reikėjo žinių, kurių pakankamai jis neturėjo.

Medicinos žinioms papildyti Pabrėža ėmė skaityti Stiorko veikalą „Sisteminė praktiškoji medicina“¹. Iš to veikalo sužinojęs, kad daug vaistinių medžiagų gaunama iš augalų, jis ėmė nuodugniai studijuoti botanikos darbus, parašytus lenkų kalba, kaip antai: S. Sirenijaus „Žolyną“², K. Kliuko „Augalų žodyną“³, B.-S. Jundzilo „Lietuvos augalų aprašymą pagal Linėjaus sistemą“⁴, J. Strumilos „Siaurės sodus“⁵, V.-S. Beserio „Augalų, surinktų Voluinėje, Podolėje, Kijevo gubernijoje ir kt. išvardijimą“⁶ ir kitus.

¹ Störk, Medycyna Systematyczno-Praktyczna.

² Szymon Syreniusz, Zielnik, Crakowiae, 1613.

³ X. Krystof Kluk, Dikcyonarz roslinny, I, II, III, Warszawa, 1805–1811.

⁴ X. B.-S. Junzill, Opisanie roslin litewskich wedlug układu Linneusza, Wilno, 1811.

⁵ Jósef Strumillo, Ogrody północne czyli zbiór wiadomości o rozmnażaniu i pielęgnowaniu drzew owocowych i roślin ozdobnych, Wilno, 1820.

⁶ V. S. Besser, Enumeratio plantarum hucusque in Volhynia, Podolia, Gubernia Kijowensi etc. collectarum, Vilnae, 1822.

Tačiau dar maža iš knygų sužinoti, kurie augalai tinka gydymui. Reikia juos pažinti gamtoje, atskirti vaistinius nuo nevaistinių. Tam jau nepakako minėtųjų šaltinių, reikėjo ir stambesnių augalų sistematikos veikalų. Tuomet J. Pabrėža kreipiasi pagalbos į Vilniaus universiteto profesorių J. Volfgangą ir per jį papildomai išigyja K. Linėjaus, K. Sprengelio, M.-J. Bliufo ir K.-A. Fingerhuto ir kitų veikalus. Tai buvo pagrindiniai tuo metu (XIX a. pradžioje) išleisti sisteminės botanikos veikalai, parašyti lotynų kalba. 1828.XI.27 d. laiške [93] prof. J. Volfgangui Pabrėža nusiskundžia, kad nemokąs prancūzų ir vokiečių kalbų, tad negalįs pasinaudoti literatūra ir tomis kalbomis.

Tačiau ir vikaro pareigos trukdė giliau pasišvesti medicinos ir botanikos studijoms. Todėl J. Pabrėža, dar jaunas būdamas, apsisprendžia pereiti į altariją. Gal būt, ir pablogėjusi sveikata paskatino Pabrėžą prašyti į altariją. P. Ruškys [157] rašo, kad Pabrėža gyvenęs asketiškai. Jo gyvenimo principai buvę tokie: „Nepritinka kunigui bet kokia prabanga jo buto balduose, rūbuose, induose, valgiuose ir t. t. Taip pat smerktinas taupumas, peiktinas apsileidimas ir tingumas bei rūpinimasis išviršiniais parėdais. Pažemina kunigą viskas, kas neatitinka jo luomui: medžioklė su visais medžiotojų prietaisais, lošimas kortomis, prekyba. Netinka sustoti smuklėje bei užiegos namuose, dalyvauti žaidimuose, puotose ir pokyliuose“. O iš prigimties Pabrėža buvęs linksmas, mėgęs dainas.

Vadovaudamasis tokiais gyvenimo principais, Pabrėža laikėsi griežto darbo režimo: labai anksti (3 ar 4 val.) keldavosi, daug skaitė, tik 2 kartus per dieną valgydavo, per mažai ilsėdavosi, nesilankydavo pas parapijiečius į vaišes, vengė moterų, nesileisdamas su jomis net į kalbas. Vakare anksti (7 ar 8 val.) eidavo gulti, vakarienės nevalgydavo. Toks gyvenimo būdas, be abejo, kenkė sveikatai. Jau Plungėje dirbdamas jis pradėjo negaluoti [157].

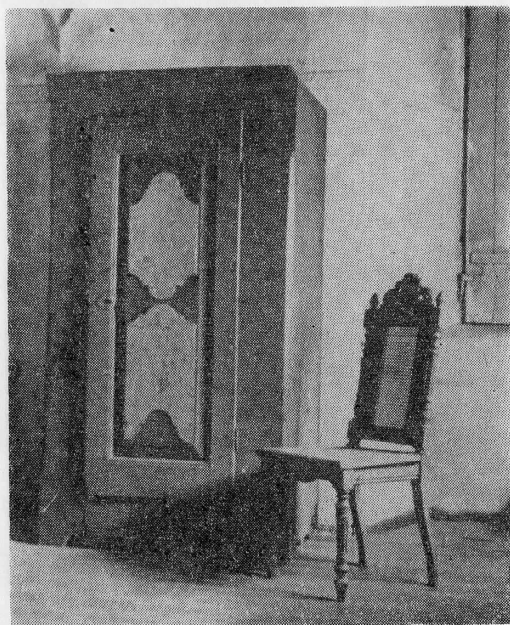
1807 m. lapkričio mėn. 12 d. J. Pabrėža kreipėsi raštu į Žemaičių

3 pav. J. Pabrėžos kambario Kretingos vienuolyne rekonstrukcija ir dalis jo naudotų baldų (Kretingos kraštotyros muziejus) (foto K. Raulinaičio)

vyskupijos kuriją ir į Kartenos kleboną Igną Nagurskį [64], prašydamas leisti jam pereiti į altariją. Vyskupijos kurija patenkino Pabrėžos prašymą, o Nagurskis 1810 m. leido jam savo lėšomis pasistatyti namą Kartenos klebonijos sklype. Gavęs finansinę paramą iš P. ir K. Šaulevičių šeimos, 1812 m. jis pagaliau įrengė Kartenoje altariją, įmokėjo 1000 muštinių talerių, arba 1350 sidabro rublių, davęs raštu pažadą, kad nereikš pretenzijų nei į savo buto nuosavybę, nei į tuos pinigus, jei kitur pereitų gyventi ir dirbti.

Gavęs ramesnes darbo sąlygas, J. Pabrėža išbuvo Kartenos altarijoje 4 metus ir čia pradėjo rašyti mokslinius darbus. Pirmasis darbas, kurio

4 pav. Dalis J. Pabrėžos naudotų baldų (Kretingos kraštotyros muziejus) (foto K. Raulinaičio)

pradėjo. Manoma, kad dar prieš pereidamas į altariją Kartenoje. Bet ir čia jis nerado pakankamai ramybės, kuri reikalinga moksliniam darbui. Ieško-

246 puslapių rankraštis pažymėtas 1814 m., — tai minėtojo S. Sirenijaus veikalo konspektas lenkų kalba. Tas darbas buvo pavadintas „Kai kurių augalų gydomosios savybės ir tų augalų panaudojimo įvairioms ligoms būdas [...]“, II tomas [29]. Iki 1915 m. buvo nežinoma, kur yra to darbo I tomas. Tačiau patikrinus J. Pabrėžos rankraštinių palikimą Kretingos vienuolyne, paaiškėjo, kad I tomas jau anksčiau lenkiškai sukonspektavęs Viduklės ekonomas I. Hrinevičius¹.

Kartenoje J. Pabrėža plačiau įsitraukia ir į augalijos tyrimą. Jis ima rinkti įvairias žoles, apibūdinti jas, sudarinėti herbarą².

Herbarą renkant, reikia daug ekskursuoti. J. Pabrėža mokėjo suderinti savo keliones kaip kunigas su botaninės medžiagos rinkimu. Nėra tikslų žinių, kada jis mokslinį darbą

damas patogesnių darbo sąlygų (P. Rūškys [157] rašo: „ieškodamas ramaus kampelio, 1816 m. įstojo į Kretingos vienuolyną“), J. Pabrėža ryžtasi stoti į bernardinų vienuolyną Kretingoje ir tuo reikalu kreipiasi į Žemaičių vyskupijos kuriją. 1816 m. gruodžio mėn. 8 d. jo prašymas buvo patenkintas. 1817 m. pradžioje Kretingos bernardinų vienuolyno bažnyčioje jis padarė Bernardinų ordino Mažesniųjų brolių — pranciškonų — įžadus ir gavo Tėvo Ambrozijaus vardą. Stodamas į vienuolyną, Pabrėža išsirūpino, kad to vienuolyno vyriausybė niekur jo nekilnotų ir leistų ramiai dirbti pamėgtąjį darbą. Tais pačiais 1817 m. jis buvo paskirtas Kretingos parapijinės („poskyrinės“) mokyklos, kuri tuo metu buvo vienuolyno vadovaujama, mokytoju. Jis ten dėstė lotynų kalbą, gamtą ir geografiją.

Žinoma, kad gamtos mokslų pamokas Pabrėža su dideliu pamėgimu pravedavo ne tik pačioje mokykloje. Labai dažnai, pasiėmęs lazda, jis išeidavo su mokinių būriu į laukus, vaikščiodavo su jais miškais, braidydavo po pievas, rankiodamas ir rodydamas mokiniams įdomesnius augalus, aiškindamas jų naudingumą ir reikšmę žmogui [157]. Tikriausiai, šie mokiniai padėdavo jam ir herbarą rinkti, nes didžioji Pabrėžos herbaro dalis surinkta būtent šiuo laikotarpiu. Tai matyti ir iš etikečių, kurioms Pabrėža panaudodavo mokinių sąsiuvinių lapus, kuriuose paliktas platus laukas arba jų antroji pusė buvo tuščia. Iš kai kurių žodžių tose etiketėse galima spręsti, kad tai buvo dailiraščio ir lotynų kalbos rašto darbų sąsiuviniai. Etiketėse pasitaiko datų ir nuo 1820 iki 1838 m. J. Gabrys [128] rašo, kad maždaug iki to laiko Pabrėža ir dirbęs Kretingos mokykloje. Tačiau tam prieštarauja paties Pabrėžos įrašas jo veikalo „Vardaa taislyne [20]“ antraštiniame lape: „Per konyga Ambroziję Józgi Paabręza b66-wosi Koznadyyjy yr Mookitoji Yszkáluu Kreetingos, sórasziity. Meetusy 1834“. Taigi, gal teisingiau bus parašęs P. Rūškys [157], kad 1821 m. Kretingos vienuolyno vyresnybė atleidusi Pabrėžą iš mokytojo pareigų ir paskyrusi Kretingos vienuolyno tikruoju pamokslininku, kurio pareigas jis ėjęs iki 1826 m.

Kiek herbaro lapų Pabrėža surinko, tikslų žinių nėra. Prof. Volfgangui 1824.XII.14 d. laiške [89] jis mini turįs 773 egz. daugiausia vietinių augalų, iš jų tik keletą svetimšalių, auginamų daržuose ir vazonuose. J. Volfgangas, vertindamas J. Pabrėžos floristinius tyrimus, buvo prašęs atsiųsti jam visą herbarą į Vilnių tiksliai apibūdinimui ir panaudojimui prof. V. Beserio rengiamai florai. Tačiau Pabrėža nesutiko siųsti visą savo herbarą. Jis žadėjo tik sudaryti Žemaitijoje surinktų augalų sąrašą, nurodant, kurios rūšys kur auga, ir tą sąrašą J. Volfgangui nusiųsti. Nėra abejonių, kad vėlesnių ekskursijų metu Pabrėža žymiai papildė savo herbarą. „Botanikos“ [2] I dalyje pats autorius rašo turėjęs savo žolinyčioje apie 800 augimų.

Kai jam kildavo abejonių dėl kai kurių augalų apibūdinimo tikslumo, jis pasiųsdavo herbarinių lapų paketus į Vilnių, prašydamas J. Jundzilą (1794—1877) arba prof. J. Volfgangą juos patikrinti. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinėje bibliotekoje saugomas išlikęs vienas iš siuntinių

¹ Opisanie roślin, wyjętę z Zielnika Szymona Syreniusza, Doktora Akad., przez Ignacego Hryniewiczza, Ekonomą Widukli, Tom I, p. 860+26 (Lietuvos TSR Valstybinė respublikinė biblioteka, PR 1305).

² Herbaras botanikui yra būtina parankinė medžiaga augalams pažinti ir jų išplitimui tiriamajame rajone nustatyti. Tai dokumentinė medžiaga, kuria remiamasi, augalus aprašant. Jei aprašyme įsibrauna klaidų, tai kitas specialistas, patikrinęs autoriaus herbarą, gali tas klaidas atitaisyti.

aplankas su tokiu užrašu: Do Professora Farmakologii y Farmacyi w Cesarskim Uniwersytecie Wilenskim Wielmożnego Pana J. Wolfiganga Od Szkóły Kretyngowskiej. Transport Botaniczny Nr 10. Iš to matyti, kad J. Pabrėža tokių siuntinių į Vilniaus universitetą yra siuntęs ne mažiau kaip 10.

1821 m. botaninės kelionės metu po Lietuvą (nuo Vilniaus iki Baltijos pajūrio) į Kretingą buvo atvykęs prof. J. Jundzilas. Jis susipažino su J. Pabrėža, ir ta pažintis labai praturtino Pabrėžos botanines žinias, ypač apie introdukuotus iš kitų šalių augalus. Ir vėliau, 1832 m. uždarius Vilniaus universitetą, Pabrėža nenutraukė mokslinių ryšių su Vilniumi — jis susirašinėjo su Stanislovu-Batisu Gorskiu (1802—1864), kuris buvo Botanikos sodo vedėju ir dėstė botaniką, farmaciją ir farmakologiją Vilniaus Medicinos-chirurgijos akademijoje (veikusioje iki 1842 m.).

Iš Vilniaus Botanikos sodo J. Pabrėža gaudavo įvairių augalų sėklų, kurias panaudojo mažam bandymų sodui Kretingos vienuolyne įrengti. Jame buvo auginami daugiausia vaistiniai ir dekoratyviniai augalai. Gal būt, sodas buvo naudojamas ir aiškinant mokiniams taikomosios botanikos klausimus.

Surinkęs daug medžiagos apie Žemaitijos augaliją, J. Pabrėža ėmėsi labai rimto darbo — rašyti lietuvių kalba botanikos vadovėlį, atitinkantį aukštosios mokyklos lygį. Pavyzdžiu tokiam darbui jis ėmė profesorių S.-B. Jundzilo ir J. Jundzilo mokslinius veikalus, bet jam reikėjo tą medžiagą išdėstyti lietuviškai. Tai buvo labai sunkus darbas, nes reikėjo pačiam sukurti lietuvišką botaninę terminiją ir pritaikyti augalams lietuviškus mokslinius pavadinimus, laikantis Linėjaus sistemos. Nuo terminijos kūrimo Pabrėža ir pradėjo. Tai ir yra didžiausias J. Pabrėžos nuopelnas Lietuvos mokslui. Daug metų jis dirbo, rengdamas botanikos žodynus, ir to darbo rezultatas yra šie jo moksliniai darbai.

1. „Dictionarium Botanicum Latino Samogiticum“ („Lotyniškai žemaitiškas botanikos žodynas) [11]. Jame yra 860 augalų vardų. Parengtas 1821 m. Vėliau jis buvo papildomas ir antroji jo redakcija [12] apima jau daugiau kaip 1400 vardų.

2. „Wardaa tayslyynee Augimiu [...]“ („Vardai sisteminiai augalų [...]“) [20].

3. „Sryje Balsenyyny. Biiluu Žemayt. Lotinyynių [...]“ („Alfabetinis lietuviškai lotyniškas terminų sąrašas [...]“) [19].

Po šių parengiamųjų darbų, užbaigtų 1834 m., sekė stambiausio augalų sistematikos veikalo — „Tayslós augumyynis [...]“ („Augalų sistema [...]“) [23] — rašymas. Jį J. Pabrėža rašė 8 metus.

Tokie yra pagrindiniai stambiausieji J. Pabrėžos moksliniai botanikos darbai, kurių rankraščiai yra lig šiol išlikę. Iš viso jis yra parašęs apie 50 mokslinių darbų. Tačiau nė vienas iš jų, autoriui gyvam esant, nebuvo išspausdintas. „Taislius auguminis“ buvo rengiamas spaudai ir tam reikalui buvę paskirta net 1000 olandiškų muštinių, tačiau sumanymas liko nerealizuotas. Matyt, tokiame veikalui nebuvo paklausos, nes, 1832 m.

uždarius Vilniaus universitetą, aukštosios mokyklos Lietuvoje XIX a. nebuvo, o vidurinėms mokykloms ir bendram lavinimuisi tas darbas buvo per specialus.

Taip 1849 m. spalio mėn. 30 d. J. Pabrėža ir mirė, nesulaukęs savo darbų paskelbimo. Tai buvo liūdnas reiškinys, parodęs sunkią to meto lietuvių kultūros būklę. Reikia tik stebėtis jo pasišventimu kultūros darbui ir ištverme, tiek jėgų skiriant moksliniam darbui, neturint perspektyvų paskelbti to darbo vaisių.

Gyveno J. Pabrėža 79 metus. Palaidotas senosiose Kretingos kapinėse. Ant jo kapo pastatytas akmeninis kryžius su įrašais lotynų kalba: vienoje pusėje — „Praed. Ambrosius Pabrež“, kitoje — „15 jan. 1771. Vixit 79 an. Obiit 30 oct. 1849“. Kapą dengia graži koplytėlė.

J. Pabrėžos darbais buvo susidomėta, praėjus maždaug 50 metų po jo mirties. Būtent 1900 m. „Dirvos“ žurnalas (JAV) paskelbė jo pagrindinio veikalo „Tayslius augumyynis“ [23] dalį, pavadindamas leidinį „Botanika arba Taislius Auguminis“ [2]. Leidinio apimtis — 166 psl. Knygoje paskelbta įžanginė „Taisliaus auguminio“ dalis (augalų morfologija) ir augalų vardų žodynas tokia antrašte: „Srija vardų augminyčinių, veislinių ir skirtinių žemaitiškai“ („Sąrašas botaniškų vardų, gentinių ir rūšinių, žemaitiškai“).

5 pav. J. Pabrėžos kapas senosiose Kretingos kapinėse (foto K. Raulinaičio)

2. J. Pabrėžos botaniniai darbai

Ką naujo davė mokslui J. Pabrėžos darbai?

Pabrėža yra palikęs trejų rankraščių: botanikos [10—28], medicinos [29—45] ir teologijos [46—63] klausimais. Čia apsiribosime jo botaniniais darbais.

J. Pabrėžos botaniniai darbai svarbūs ir įdomūs 2 požiūriais: 1) kaip pirmasis bandymas sukurti botaninę terminiją ir nomenklatūrą lietuvių kalba, 2) kaip indėlis Žemaitijos florai pažinti. Šių laikų akimis žiūrint, didesnės reikšmės turi susipažinimas su J. Pabrėžos sukurta moksline terminija. Rašyti mokslinius darbus be terminijos neįmanoma, o iki Pabrėžos botanikos terminais lietuvių kalba niekas nesirūpino. Tad visai su-

prantamas J. Pabrėžos nusiskundimas „Taisliuje“ ([2], p. 9)¹: „Bet oi, kaip tai vargus daiktas išduoti tokį vaikalą tokioje kalboje, kurioje niekas iš žemaičių lig šiol anė mislyti nepamislijo tame daigte rašyti!“

Botaninė terminija susideda iš 2 dalių: morfologinės ir sisteminės. Pirmoji reikalinga augalams aprašyti, antroji — jiems pavadinti. Rašant botaniką, pradedama nuo morfologijos. Taip padarė ir J. Pabrėža: jo „Taisliaus“ įžanginė dalis ([23], p. 61) yra augalų morfologija, arba organografija. Nuo jos ir pradėsime.

Dalykiškai vertinant, šio veikalo plačioje įžangoje, sudarytoje iš 2 dalių, nėra nieko nauja.

Pirmoje dalyje kalbama apie darbo tikslą, aiškinama augalų pažinimo nauda, nurodoma literatūra, kuria naudotasi darbą rašant, kokie asmenys suteikė paramą, išdėstomas darbo planas ir apimtis.

Darbo tikslas nusakomas taip: „[...] dūmojau sau: oi, kaip tai būtų labai gerai, kad žemaičių ūkininkai pažintų bent įvairesnes augimes, o dar neabejotinai, ale tikrai! Tuo kart galėtų sugadlyviausias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti ir ant reikalo kavoti, o vodijančių sergėtis. Tai ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčią, kurioje galėtų kiekvienas pramokti pažinti ir daėti augimes, apygardoje savo pašalio augančiasias“ ([2], p. 9). Tie žodžiai gražūs, bet jie skamba romantiškai, nėra realūs. „Taislius auguminis“ nėra skirtas platiems visuomenės sluoksniams, o „žemaičiai ūkininkai“ ir dabar tos knygos nesuprastų, nekalbant jau apie anų laikų baudžiauninkus. Tai yra specialus, grynai mokslinis, o ne mokslo populiarinimo veikalas; jis galėjo tikti vadovu aukštajai mokyklai.

Antra įžangos dalis pavadinta „Apie taislių ir augminyčinius reiškis“ („Apie sistemą ir botaninius terminus“). Pirmame perskyrime pateikiama Linėjaus augalų sistema, truputį papildyta pagal K. Sprengelį. Taksonominiams vienetams vartojami tokie terminai: gauja (classis), rėda (ordo), veislė (genus), skirtis (species) ir atmaina (varietas). Dabar vadinama kitaip: klasė, eilė, gentis, rūšis ir varietetas. Veislė lietuvių kalba reiškia visai ką kita — tai žmogaus selekcijos būdu išvesta atmaina. Skirtis gal būt ir tinkamas terminas rūšiai vadinti, nes prekyboje rūšis turi kitą prasmę.

Iš viso K. Linėjaus sistemoje yra 24 klasės („gaujos“), iš jų 23 apima žiedinius augalus.

Gauja XXIV. Slaptgamė (klasė), Cryptogamia, sekant K. Sprengelį, Pabrėžos suskirstyta į 5 eiles: 1. Paparčiai — Filices, 2. Kerpės — Musci, 3. Skurkerpės — Lichenes, 4. Undenaugmės — Algae, 5. Grybšiai — Mycetes. Mums atrodo keista, kad Pabrėža samanas vadina kerpėmis. Toliau jis jas skirsto į 2 perskyrius: A. Kerpės Lapuninės — Musci frondosi, B. Kerpės samaninės — Musci hepatici. Pirmąsias dabar vadiname lapuo-

tosiomis samanomis, o antrąsias — kerpsamanėmis. Pabrėžos skurkerpes dabar vadiname kerpėmis.

Pabrėžos sisteminėje terminijoje kerpėmis vadinami ir kai kurie dumbliai. Būtent, Undenaugmių eilę jis skirsto į 8 perskyrius: 1. Tams-jur-kerpės — Phycoideae, 2. Svies-jur-kerpės — Florideae, 3. Šaltinkerpės — Characeae, 4. Maurintosios — Confervineae, 5. Dugnojinės — Solenotae, 6. Liūnuonės — Ulvaceae, 7. Drebuliuotosios — Tremelloideae, 8. Abejūnės — Amphibolae. Derinant su dabartine dumblių sistematika, tams-jur-kerpės greičiausiai atitinka ruduosius dumblius, švies-jur-kerpės — raudonuosius dumblius, o šaltin-kerpės — maurabragainius. Su kerpėmis (*Lichenes*) jie nieko bendra neturi, bet liaudies kalboje, kaip sako E. Purvinas, jūrų dumbliai vadinami kerpėmis, arba skerpėmis.

J. Jundzilo veikale „Opisanie rošlin [...]“ [108] pateikta panaši dumblių klasifikacija, tik jo veikale nėra perskyrio Ulvaceae. Įdomus dalykas, kad tiek J. Jundzilas, tiek J. Pabrėža prie dumblių priskiria ir upinę pintį (zoologinę rūšį), kuri lotyniškai pavadinta Badiaga fluviatilis. Mat, ši pintis auga simbiozėje su vienaląsčiais dumbliais, taigi yra žalia ir visai panaši į augalus. Lietuviškai Pabrėža pintį vadina ragune.

Antras perskyrimas „Apie reiškis augminyčinius, prie dalių pačių augimių priderančius“ parašytas, sekant S.-B. Jundzilo vadovėlio „Botanikos pradmenys“ II dalimi, pavadinta „Nauka wyrazów („Morfologija“)¹. Tikriausiai, naudotasi jo trečiuoju leidimu. Galima sakyti, kad šis įžanginės dalies (prajovo) perskyrimas yra autorizuotas vertimas iš S.-B. Jundzilo. Mums jis įdomus savo terminais, t. y. kalbiniu požiūriu. Į šiuos Pabrėžos terminus atsižvelgė Botanikos žodyno komisija, sudarydama „Botanikos terminų žodyną“².

Daugumas J. Pabrėžos sugalvotų terminų yra pasenę, bet dalis jų tebevartojami iki šiol. Pateiksime pavyzdžių dabartine rašyba (kaip Pabrėža vadino ir kaip dabar tas pats objektas vadinamas):

augmė — augalas, augminyčia — botanika, žolinyčia — herbaras, rėtė — organas, kelmas — kamienas, ražys — šiaudas, stimbirys — žiedynkotis, želtys — samanų stiebas, vytis — ūsas, paliepa — palaipa, uodegutė — lapkotis, palapės — prielapiai, uostai — ūseliai, pargauras — plaukeliai, ginklai — dygliai, makšnis — lapamakštė, liežuvis — liežuvėlis, kelnė — makštis, šlebė — papėdlapis, paklotė — skraistė, žiedma — žiedynas, ripka — menturis, palagas — skėtiška kekė, buntas — netikrasis skėtis, bragas — skėtis, šėtra — šluotelė, kulnis — burbuolė, avelė — žirginys, kuopka — taurelė, žiedgurbys — graižo skraistė, lekys — varpažvynis, karūna — vainikėlis, midutis — nektarinė, vyrukai — kuokeliai, strajus — dulkinė, motė — piestelė, užmazgas — mežginė, stuomuo — liemenėlis, sparniokas — sparnavaisis, terba — dėžutė, spurgana — spurgas, gamelis — sėklos gemalas, grūdlapiai — skilčialapiai, ženkliukas (hylum) — saita vietė, bočiukas — skirstukas, kiautuvys (arillus) — apysėklis, grūdknibsenas — sėklų dygimas, sėklinyčia — vaisius ir t. t.

Kai kuriuos jo pasiūlytų ir dabar vartojamų morfologinių terminų nesutapimus galima paaiškinti tuo, kad Pabrėža savo „Taislių“ rašė žemaičių tarme (rankraščio įžangoje pasakyta: „rašiau ne dėlei Lietuvinkų

¹ Čia ir toliau „Taisliaus auguminio“ citatos pateikiamos iš paskelbtojo teksto [2], kurio rašyba skiriasi nuo originalo [23] rašybos.

¹ St. Jundzill, Początki botaniki, wydanie trzecie, Wilno, 1829.

² Botanikos terminų žodynas, Vilnius, 1965.

(kurie gal sau toli už mane geresnių pisorių atrasti), ale dėl tikrųjų Žemaičių“). Kai kurie J. Pabrėžos vartoti žodžiai gerokai skiriasi nuo dabartinės literatūrinės lietuvių kalbos žodžių, pvz., bragas, gurbas, obulas: bragas — umbella, skėtis, gurbas — periclinium, skraistė, obulas — pomum, obuolys.

Tačiau kai kurie vaizdingi Pabrėžos pasiūlyti terminai iki šiol išliko botanikos žodyne, pvz.: pažiedės (bracteae), purka (stigma), rinkys (annulus), terlytėlė (cyphella), ankštara (siliqua), ankštarėlė (silicula), aukšlys (utriculus) ir kt. Kauno universiteto Botanikos katedros dėstytojai maždaug iki 1930 m. ir esminės žiedo dalis vadino, sekdami Pabrėžą, motelėmis (piestelės) ir vyrukais (kuokelius), tačiau dėl tų terminų antropomorfizmo paskui nuo jų buvo atsisakyta. Pabrėžos raštuose yra ir daugiau tokių antropomorfizmų, pvz., liežuvis (ligula), strajus (anthera).

Keistai atrodo, kad Pabrėža savo morfologiniuose aprašymuose vietomis suplaka žiedinių ir bežiedžių augalų organus. Pavyzdžiui, skyriuje apie lapus randame: „§ 15. Lapai Skurkerpių“, nors kerpėse nėra lapų, bet gniužulai, arba (Pabrėžos terminu) lapūnai. Skyriuje apie žiedą greta taurelės autorius aprašo šerinyčią (perichaetium), t. y. lapelių skraistę, apsupančią samanų archegonių grupes, o ne žiedą. Skyriuje apie vaisių, arba sėklinę, randame aprašytas samanų sporanges (§ 17), sėklinę skurkerpių (§ 18), sėklinę undaugmių (§ 19) ir sėklinę grybšių (§ 20). Taigi sporangės ir sporakūniai prilyginami vaisiams. Sporas jis vadina sėklunvėdomis. Apie grybų askus ir juose esančias askosporas rašoma taip: „Abrinaičiai — asci, ascidia, yra puodai sėklunnešiai — thecae sporophorae. Tie puodai nėra į grūdus, ale į grūdinyčias pavėdingi; tuose užsilaiko sėklos tikrosios“ ([2], p. 102). Sporų painiojimas su sėklomis šiuo metu atrodo neleistinas, tačiau Pabrėža, neturėdamas mikroskopo, negalėjo jų skirtumų įžiūrėti. Tik vienoje vietoje jis pamini mikroskopą, vadindamas jį smulkrodykle.

Augalų morfologijai iliustruoti „Taisliu“ [23] yra 17 lentelių, kuriose yra iš viso 248 piešinėliai. Tačiau tie paveikslai nėra jo paties piešti, bet iškirti iš S.-B. Jundzilo „Botanikos pradmenų“ ir įklijuoti.

Zinoma, kad ir pats Pabrėža mokėjo piešti — jo kambaryje (celėje) ant sienos buvęs pakabintas jo paties nupieštas religinio turinio paveikslas, vaizduojąs dievo akį trikampyje ir iš jos sklindančius į visas puses spindulius. Tarp tų spindulių buvę priklijuota įvairių augalų žiedelių ir šakelių. To paveikslo kopija ir dabar yra Kretingos kraštotyros muziejuje, Pabrėžos memorialiniame kambaryje buv. vienuolyno patalpose.

Pabrėžos rašysena yra daili, užtat rankraščiai lengvai įskaitomi, nors išgulėjo jau apie 150 metų (Pabrėža rašė savo darbus 1813—1843 m.).

3. Augalų sistema ir jų vardai J. Pabrėžos raštuose

Pagrindinę „Taisliaus“ dalį sudaro Augalų sistema, kurią J. Pabrėža pavadino „Taislius augimių“. Ji sutvarkyta gaujomis (klasėmis) pagal Linėjaus sistemą. Gauja I yra „Wynwiiry weislyyni“ (Vienvyrė veislinė),

t. y. vieną kuokelį žieduose turintys augalai. Iš šios gaujos pateiksime vieną pavyzdį, iš kurio matyti, kaip J. Pabrėža aprašo augalus.

2. Patryms — Hippuris (:Tannenwedel)

Patr. visurtinis. Hippuris vulgaris. — Stiebu stačiu, ant vandens iškeltu. Lapai ripkuoti, daugiausia vienoj ripkoj po 12. Lygmali, smaili, žemesnieji ilgesni, prieš skuburį kart trumpesni. Žiedai maži, daugiausia abugimčiai, kertiniai. Strajus didis, tamsiai raudonas.

Atmaina β. Patryms upinis. Hippuris fluvialis. Stiebu vienučiu, plūdurančiu. Lapais ripkuotais, žemesniaisiais įmerktais, ilgesniais, gurliais, žemyn laužtais; viršesniaisiais išnertais, trumpesniais.

Atmaina γ. Patr. visurtinis šaknešis — Hipp. vulgaris ramiger. Stiebu prie sodos šakų aprėdytu (: Bluff, Comp. Flor. Germ., Tom I).

Saknis patenkanti — žydi birželyje, rugpiūtyje.

Auga Žemaičiuose aplink Palangą, Lenkimus ir kitose vietose, grioviuose, vandens pilnuose perkasuose, pašaliais prūdų, ežerų [...].

Panašiai aprašytas kiekvienas augalas.

Iš žiedinių augalų iš viso aprašytos 643 gentys. Aprašymas apima 710 rankraščio puslapių. Būdinga, kad autorius neapsiriboja rūšimis, bet nurodo ir smulkesnius vienetus: atmainas (t. y. varietetus) ir formas. Tos atmainos nustatytos, remiantis užsienine literatūra (Bluff, Link, Sprengel), taigi abejotina, ar jos atitinka Lietuvoje augančias atmainas. Tačiau toks smulkus nagrinėjimas rodo Pabrėžos tyrimų kruopštumą.

Siame J. Pabrėžos darbe aprašomos ir svetimšalės augalų rūšys, kurios Lietuvoj gali būti auginamos arba ūkiniu požiūriu yra vertingos, kaip antai: medvilnės augalas (Gossypium), pypytė (Canna), zauksė (Sida) ir kt. Po svetimų augalų aprašymo nurodomi šaltiniai, iš kurių tas aprašymas paimtas. Po kultivuojamų augalų aprašymo nurodoma, kur tas augalas natūraliai auga ir kur mūsų krašte pastebėtas. Pavyzdžiui, apie Blitum virgatum L., kurio lapai tinka maistui, pasakyta: „Aug vietose išgyventose, vilkšnose — Volynioj, Besarabioj. Žemaičiuose po nekurius daržus laikoma“ [23].

Apie Pabrėžos veikalo išsamumą galima spręsti, palyginus jį su J. Jundzilo „Opisanie rošlin“ [108] ir P. Snarskio „Vadovu Lietuvos augalams pažinti“¹. Jundzilas aprašo 519 žiedinių augalų genčių, Pabrėža — 643, o Snarskis — 698. Taigi šiuo atžvilgiu Pabrėža gerokai viršijo Jundzilą, o Snarskis tik 8,5% viršijo Pabrėžą. Sporinių augalų Pabrėža aprašė 158 gentis, tad iš viso jo veikale aprašyta 801 gentis.

Šiuo metu J. Pabrėžos augalų sistematika vertinga 3 atžvilgiais: 1) kaip lietuviškų augalų vardų šaltinis, 2) naujai surašytas augalais, kurie buvo aprašyti pirmą kartą, ir 3) augalų paplitimo Žemaitijoje nurodymais.

Augalų vardus J. Pabrėža rinko iš gyvosios kalbos ir surinktą medžiagą panaudojo mokslinei binarinei nomenklatūrai kurti. Tas darbas pareikalavo gilaus nagrinėjimo ir apgalvojimo. Tuo klausimu Pabrėža parašė išsamų straipsnį lenkų kalba, pavadintą „Pastabos, liečiančios tchulos

¹ P. Snarskis, Vadovas Lietuvos augalams pažinti, Vilnius, 1968.

Žemaičių floros sudarymą“, kurį 1922—1923 m. paskelbė J. Elisonas [7]. Trumpai peržvelgsime šio straipsnio turinį.

Pirmoje pastaboje Pabrėža nurodo, kad augalų pavadinimai lietuvių kalba dažniausiai vartojami daugiskaitos forma, pvz., avietės, kibiai, kviečiai, gailiai, kanapės, žliugės. Tie patys žodžiai, pavartoti vienaskaitos forma, reiškia arba sėklą, arba vaisių, o kartais žiedą. Medžių vardai vartojami ir vienaskaitos forma, pvz., uosis, ažuolas, gluosnis, guoba, kadagys, tačiau *Ribes aureum* — vašokliai. Grybų vardai vartojami tiek vienaskaitos, tiek daugiskaitos formomis. Antruoju atveju reiškia visą jų šeimyną, pvz.: kelmutis ir keltučiai, rudmėsė ir rudmėsės.

Antroje pastaboje nurodoma, kad liaudis vadina atskirais vardais kiekvieną rūšį, taigi kyla abejonių, ar tinka tuos vardus vartoti gentims, prijungiant būdvardinį rūšies pavadinimą. Pavyzdžiui, jei rūšį *Solanum dulcamara* pavadinsime Karklaviju tikruoju ir gydytojas prirašys ligoniui vartoti tikrąjį karklaviją vaistams, tai moterys, žinančios tik karklaviją, manys, kad tikrasis karklavijas yra koks kitas augalas.

Trečioje pastaboje patariama gydytojams klausinėti augalų vardų iš senų moterų ir tai neapsiriboti vien sava parapija, bet rinkti vardus visoje Žemaitijoje ir Lietuvoje.

Ketvirtoje pastaboje rašoma, kad dažnai liaudis tuo pačiu vardu vadiną kelias augalų rūšis. Pavyzdžiui, žemaičių moterys jam sakiusios, kad tremažolės yra trejopos. Tuo vardu vadinamos rūšys *Glechoma hederacea*, *Achillea millefolium* ir dar kažkokia trečia. Tokiais atvejais reikia išaiškinti, kurias augalų savybes turima galvoje, tuo vardu vadinant, ir priskirti tą vardą tam augalui, kuriame tos savybės ryškiausios.

Penktoje pastaboje Pabrėža nurodo, kad rūšiai pavadinti Linėjus kartais vartoja ir 2 žodžius, pvz., *Arbutus uva ursi*, *Asplenium ruta muraria*. Tuo pavyzdžiu gali pasekti ir žemaičių botanikai, jeigu gyvoje kalboje pasitaiko tokių dviem žodžiais išreikštų, pvz., Vilkdalgiai geltonieji (*Iris pseudacorus*), Vilkdalgiai mėlynieji (*Iris germanica*). Genties pavadinimu jis šioj vietoj siūlo Vaivorykštinės (gr. *Iris* — vaivorykštė), bet vėliau vartojo Orarykštė.

Šeštoje pastaboje Pabrėža duoda žemaitiškų augalų vardų etimologinę klasifikaciją. Pirmiausia skirsto juos į paprastuosius ir sudėtinius. Toliau smulkiau nagrinėja, iš kokių žodžių atskiri vardai yra kilę.

Septintoje pastaboje nurodoma, kaip reikėtų sudaryti genčių pavadinimus, kad šie atitiktų žemaičių tarmės dvasią: 1) vardas turėtų nurodyti būdingas genties rūšių savybes, 2) gali būti vartojamas ir vertinys iš lotynų kalbos, 3) vardas gali būti sudarytas iš būdingo žodžio šaknies, pridėdant sufiksą -iškės. Pateikia tokių pavyzdžių: *Solanum* — Katuogiškės, *Rubus* — Avietiškės, *Triticum* — Kvietiškės, *Vaccinium* — Karvuogiškės. Toliau nurodomi ir rūšinių vardų pavyzdžiai: *Vaccinium Myrtillus* — Karvuogiškės mėlynuzės, *Vaccinium Oxycoccus* — Karvuogiškės spanguolės, *Vaccinium vitis idaea* — Karvuogiškės bruknės, *Vaccinium uliginosum* — Karvuogiškės vaivorai. Tačiau vėliau pats autorius šio savo projekto ne-

silaiškė, nes „Taisliuje“ nerandame nei avietiškių, nei kvietiškių, nei karvuogiškių.

Straipsnio pabaigoje J. Pabrėža kviečia ir kitus botanikus prisidėti prie botaninės terminijos nustatymo. Kolektyvinis darbas visuomet našesnis. Ypač svarbu pasitarti, kai tam pačiam augalui daug vardų prisirenka arba kai nė vieno nėra. Pastaruoju atveju naują pavadinimą reikia nukalti.

Sudarant naujus vardus, paprasčiausia, sako Pabrėža, yra išversti iš lotynų kalbos mokslinį to augalo pavadinimą. Tokių vardų Pabrėža yra sudaręs daug:

Abrenčia (*Utricularia*) — iš lot. *utriculus* — abrinas, Aronas (*Arum*), Auksačiuprė (*Chrysocoma*), Auksažiedė (*Chrysanthemum*),
Badeklgrūdė (*Echinosperrum*), Balnadantė (*Leucodon*), Barborytė (*Barbarea*), Bėrainė (*Brunella*), Blakvija (*Cimifuga*), Bokštytė (*Turritis*), Buksas (*Buxus*), Brienė (*Bryonia*), Bitunė (*Apium*),
Carūnė (*Imperatoria*), Ciperonas (*Cyperus*),
Cesnakūnė (*Alliaria*),
Daugalė (*Potentilla*), Dantara (*Dentaria*), Dangdovena (*Chelidonium*), Dyvnutė (*Mirabilis*), Driežlielė (*Ophioglossum*), Dubultunė (*Diplotaxis*), Dumbėlė (*Limosella*), Dvyn-
žiedė (*Dianthus*), Dvišakė (*Furcellaria*),
Elenutė (*Helenium*), Ežkojis (*Echinops*),
Galybkojis (*Polypodium*), Galvočstrajė (*Cephalanthera*), Geldėlė (*Xanthium*), Gem-
bytė (*Uncia*), Gumulėliūnė (*Pilularia*),
Jautakė (*Bupthalmum*), Jautšonis (*Bupleurum*),
Karpūnė (*Verrucaria*), Kartylis (*Picris*), Kulgrūdunė (*Lithospermum*),
Liaudiga (*Leonurus*),
Mėnelytė (*Lunularia*), Mūkžiedė (*Passiflora*),
Nenauda (*Adoxa*),
Palemonas (*Polemonium*), Peluodegė (*Myosurus*), Plikvyra (*Gymnadenia*),
Ragainė (*Cerastium*),
Saulseka (*Heliotropium*),
Sunlielė (*Cynoglossum*),
Tuklė (*Pinguicula*),
Undgrakšta varlkuosis (*Hydrocharis morsus ranae*), Utvaisa (*Pedicularis*),
Vanagė (*Hieracium*), Varnakojė (*Coronopus*), Vilkakojė (*Lycopus*),
Šimtūnė (*Centunculus*),
Žiurkausė (*Myosotis*),
Žvaizdininkė (*Stellaria*) ir kt.
Bet daugiausia verstiniai yra rūšių vardai, pvz.: aptiekinis (*officinalis*), miškinis (*silvaticus*), dirvinis (*arvensis*), purvinis (*palustris*), liūninis (*uliginosus*) ir t. t.

Kai kuriems augalams Pabrėža davė vardus, atsižvelgdamas į jų tinkamumą gydymui, pavyzdžiui:

Akšvita (*Euphrasia*), Ausgyda (*Ballota nigra*), Inkstaglobė (*Parietaria*), Kepingelbė trilezgė (*Hepatica triloba*), Siutgalba (*Alyssum*), Sirdgloba (*Leonurus cardiaca*), Igautrama (*Alisma*), Liauktrama (*Scrophularia*), Skorbutrama švatikveidė (*Ficaria ranunculoides*), Vėžtrama visurtinioji (*Onopordon acanthium*), Žyvatrama (*Gnaphalium*).

Šiuose varduose jų komponentai globė arba gelbė (kai kur galba) nurodo, kokius žmogaus organus „globoja“ arba nuo kokių ligų tas augalas gelbsti, pvz., siutgalba, matyt, vartota nuo pasiutimo ligos, kol Pasteras nebuvo išradęs skiepijimo. Sudėtiniai žodžiai, užsibaigiantieji sufiksu -trama, gal būt, sudaryti iš žodžių traminti, raminti, mažinti skausmus.

Vaistinis augalas *Ricinus communis* pavadintas cūdaugma uždamoji (vok. Wunderbaum), nes jis veikia stebuklingai.

Stipriai nuodingiems augalams Pabrėža davė vardus, nurodančius mirties pavojų, pvz., Galdara smertviešnė (*Atropa belladonna*), Smertkvy-nis tručyznuotasis (*Cicuta virosa*).

Labai įdomu, kad kai kuriems augalams Pabrėža suteikė vardus, pa-imtus iš senovės lietuvių mitologijos.

Senovės lietuviai iki krikščionybės priėmimo ir ilgai dar po to garbino gamtos jėgas ir įvairius dievaičius, kurių, tikrų ir tariamų, vardus yra surinkęs Jonas Lasickis ir 1615 m. paskelbęs savo veikale „De diis samogitarum, ceterumque sarmatarum et falsorum christia-norum“¹. Pabrėža, kaip patriotas ir tautosakos mėgėjas, sugalvojo užmirštų dievaičių vardus priskirti augalams, kaip kad kiti botanikai yra panaudoję tam reikalui graikų mito-loginius vardus, pvz.: *Heracleum*, *Cypripedium*, *Adiantum capillus Veneris*, *Theobroma cacao*.

Tuo reikalu Pabrėža 1828 m. lapkričio mėn. 27 d. laiške [94] rašė prof. J. Volfgangui: „Imiona Bożków Zmudzkiego Poganizmu mniemam, iż bardzo dogodnie byłoby do nada-wania imion Roślinóm, które dotąd żadnej niemaly nomenklatury: ale żadnego dzieła w tem przedmioce niemając, przyznac się muszę, iż prócz imion Bożyszcz zmudzkich w liście Panskim wymienionych, nic więcej nieumiem“. Jei profesorius turįs tokios me-džiagos, tai Pabrėža prašas atsiųsti.

Tą paslaugą padarė Volfgango duktė, kuriai Pabrėža „Taisliaus“ įžangoje dėkoja šiais žodžiais: „Buvo dar ir kitų, kurie palengvino mano vargus prie išdavimo to veikalo; iš kurių visų pirmiausioji buvo Josmylistaitė Pana Aleksandra Volfgang, kuri iš paaugi-nimo šlovingiausio tetušio savo, aukščiau privestojo, nors man nė truputį nepažįstama ir neprašyta, vienok surinkusi ir išrašiusi vardus senų gadynių pagoniškių dievaičių že-maitiškių, teikęs man dovanoti, kuriais tai vardais yra pramintos nekurių augimių veislės tame veikale“ ([2], p. 11–12).

A. Volfgangaitė, matyt, išrašė tuos dievaičių vardus iš minėto J. Lasickio veikalo², o Pabrėža panoro juos įamžinti augalų vardyne.

Nurodysime juos, tuo papildydami J. Dagio (1937 m.) straipsnį [153].

1. Algis — aukštųjų dievų pasiuntinys. Pabrėža Alge pavadino *Teucrium* (berutį).
2. Aspelenie — kampo deivė. Pabrėžos žodyne *Aspelenija* — *Fucus* (guveinis).
3. Atlaibas L. Ivinskio minimas neišaiškintų dievukų sąrašė. Pabrėžos žodyne *Atlai-ba kanapinė* — *Eupatorium cannabinum*.
4. Austheia — bičių deivė, A. Miežinskis³, recenzuodamas J. Lasickį, šį vardą kildina iš aušti — zirzti, kas būdinga bitėms. Pabrėžos žodyne *Austėja kalninė* — *Jasione montana*.
5. Babilius, pasak D. Poškos⁴, — bičių globėjas, pasak J. Lasickio, — bičių dievas. Pa-brėžos žodyne *Babylus visurtinysis* — *Syringa vulgaris* (alyvos).
6. Bentis — tariamasis kelionių ar keliavimo dievas. Pabrėžos žodyne *Bentis* — *Pa-nicum* (sora).
7. Datanus — gėrybių davėjas arba teikėjas. Pabrėža Datanu pavadino *Sium* (drėg-menę).

¹ J. Lasickis. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrus krikščionių dievus, Vil-nius, 1969.

² L. Ivinskis lietuvių ir žemaičių dievaičių vardus savo 1864 m. kalendoriuje pa-skelbė, tur būt, iš to paties šaltinio (L. Ivinskis, *Dievų ir žemaičių pirm Krikszczionistes amžiaus, Kalendorius arba Metų skaitlius ūkiškasis*, Vilnius, 1864).

³ A. Mierzynski, Jan Lasicki. — „Zródło do Mytologii Litewskiej, Rocznik Tow. naukowego Krakowskiego, Poczet trzeci, t. XVIII (41), Kraków, 1870.

⁴ L. Ivinskis, min. veik.

8. Deuoitis, iškreipta žodžio dievaitis forma, Pajūryje (netoli Tauragės) laikytas laukų dievu, pasak Ivinskio, — namų žaltys. Pabrėžos žodyne *Dievaitys* — *Thymus* (čiob-relis), D. čepronėlis — *Th. serpyllum*.

9. Dugnai, pasak Lasickio, — fermentacijos dievas. Pabrėžos žodyne *Daugnojė gro-binė* — *Solenia intestinalis*, tam tikra dumblių rūšis.

10. Dwargonth — neišaiškintos „paskirties“ dievukas. Pabrėžos žodyne yra *Dvarga-nykas* — *Aconitum* (kurpelė), darželinis augalas.

11. Eraiczin ir Kurwaiczin — ėriukų ir veršiukų (karvaičių) dievai. Pabrėžos žodyne *Eraičinas* — *Festuca*, pievų ir ganyklų žolė.

12. Ezagulis, pasak Lasickio, — mirties dievas. Pabrėžos žodyne *Ežagulyš* — *Lotus* (garždenis), ankštinių šeimos pievų augalas.

13. Gabė — šventoji namų ugnis, ugnies dievaitė. Pabrėžos žodyne *Gabė* — *Riccia*, vandenyje auganti samana.

14. Gardoajtis, pasak Ivinskio, — vėjų, audrų, jūrų bangavimo dievas. Pabrėžos žo-dyne *Gardoajtis* — *Phalaris* (dryžutis).

15. Gardunithis — mažų ėriukų gynėjas, gardų prižiūrėtojas. Pabrėžos žodyne *Gardu-nytis* kvapingasis — *Anthoxanthum odoratum*, pievos žolė.

16. Guboi, pasak Lasickio, — deivė, globojanti Sarako lauką. Pabrėžos žodyne ([2], p. 126) *Guboj* — *Gypsophila*.

17. Goniglis, pasak Ivinskio, — galvijų ir piemenų prižiūrėtojas. Pabrėžos raštuose ([2], p. 125) yra *Gangelis purvinis* — *Isnardia palustris*.

18. Kierpiczus, Kerpyčius — namų statybos dievaitis. Pabrėžos žodyne *Kerpytė* — *Jungermannia*, samanų gentis.

19. Klamals — minimas lietuvių liaudies dainose. Pabrėža Klemaliu pavadino *Ascle-pias* gentį.

20. Laukpatimas — lauko darbų globėjas. Pabrėžos žodyne *Laukpatymas* — *Statice* (gvaizdė).

21. Ligiczus — darantis taiką tarp žmonių. Pabrėžos žodyne *Lygičius* — *Arnica mon-tana* (kalninė arnika).

22. Numėias, namiejas — namų deivė. Pabrėžos žodyne *Namėja anizė* — *Sison ani-sum* (anyžius), vaistinis augalas. Gal tos pačios kilmės yra ir Pabrėžos *Namgina* arba *Numgina* — *Aristolochia* (kartuolė).

23. Patrimpas, arba Potrimpas, — upių ir šaltinių dievas. Pabrėžos žodyne *Patrimas* — *Hippuris vulgaris* (uodeguonė), upių ir ežerų augalas.

24. Perkūnas — vyriausias lietuvių dievas. Pabrėža Perkūnute pavadino *Sedum* (ši-loko) gentį.

25. Pilvytė, pasak Ivinskio, — turtų, naudos ir laimės deivė. Pabrėžos žodyne *Pilvytė* puplaidė — *Menyanthes trifoliata* (puplaidis).

26. Poklius — požemių ir tamsos dievas. Pabrėžos žodyne *Poklius gydekis* — *Sisymb-rium sophia* (paprastoji pikulė).

27. Prigirstitis — išgirstas pašnabždomis kalbančius miško dievas. Pabrėžos žodyne yra panašus vardas *Pirgistrytis* — *Thalictrum* (vingirio) genčiai.

28. Puszkajtis, pasak Ivinskio, — po žeme gyvenęs vargingųjų gynėjas. Pabrėžos žo-dyne *Puščajtis* — *Circaea* (Dantenė).

29. Ragaina, raganė — kerėtoja, laumė. Pabrėžos žodyne *Ragane* pavadintas vijok-linis krūmas *Clematis*.

30. Ratainica, pasak Lasickio, — arklių deivė. Pabrėžos žodyne *Ratainyčia* šakotoji — *Schoenus mariscus* arba *Cladium mariscus* (ratainytė).

31. Salaus, salavas — vienas neišaiškintų dievų. Pabrėžos žodyne *Saliavas* — *Peuce-danum* gentis.

32. Silinczus — samanų dievas, gyvenęs miškuose. Pabrėžos žodyne *Silnyčius* — *Bryum*, samanų gentis.

33. Smik-Smik Perlevenu, pasak Lasickio, — artojų dievas, kurį lietuviai garbiną pa-vasarį, eidami arti. Gal būt, tai iškreiptas artojo dainos posmas „Smik, smik per velėną“. Bet Pabrėža iš to padarė augalo vardą *Smikmykas* — *Seseli* (Skarenis).

34. Sotvaras, pasak Ivinskio, — dienos šviesybės dievas. Pabrėžos žodyne *Sorvaras* *Purškio* — *Myrica gale* (pajūrinis sotvaras).

35. Strutis ir Mickutėlė, pasak Ivinskio, — prižiūrėtojai žolių, vartojamų dažymui. Pabrėžos žodyne vienur srutė, kitur strutis — *Phytolacca americana* — amerikinis augalas, kurio uogų sultys vartojamos gėrimams dažyti.

36. Szvajstiks — tas pat, ką ir Sotvaras — piemenų, dainininkų ir giedotojų dievas. Pabrėža iš jo padarė Švatiką — *Ranunculus* (vėdrynas).

37. Szejbratas, pasak Ivinskio, — ūkininkystės ir paukščių medžioklės dievas. Pabrėžos, atrodo, buvo pakeistas į Šveisbratą — *Limnanthemum nymphaeoides*, kuris dabar vadinamas plaumuone.

38. Twertikas, pasak Lasickio, — Sarako laukų globėjas. Pabrėžos žodyne Twertikas — *Erysimum* genties vardas.

39. Walgina, pasak Lasickio, — naminių gyvulių globėja. Pabrėžos žodyne Valgynė badrama — *Cynara scolymus* (artišokas).

40. Waizganthos, Vaišgantas, Vaižgantas — linų ir kanapių laukų prižiūrėtojas. Pabrėžos žodyne Vaisgantojas blezdė — *Cynanchum vincetoxicum* (šlakinė kregždūnė).

41. Zemina, Zemyna — žemės deivė. Pabrėžos žodyne yra Žeminė — *Fragaria* (žemuogė).

42. Ilgės — senovės lietuvių rudens šventė, skirta mirusiesiems pagerbti. Pabrėža Ilgės vardą davė *Valeriana* (valerijono) genčiai.

43. Velniai — piktosios dvasios. Pabrėžos raštuose [7] ir jiems atsirado vietos. Velniai — tai *Lythrum salicaria* (raudoklis).

Kaip matome, Pabrėžos botanikoje gana daug mitologinių būtybių. Ar tikrai senovės lietuvių religija tiek daug dievaikių turėjo, dar nėra įrodyta. Galimas daiktas, kad J. Lasickis, rinkdamas medžiagą lietuvių mitologijai ir nežinodamas kalbos, kai ką iškraipė, ne taip suprato. Bet Pabrėža beveik visą jo surinktą medžiagą panaudojo augalų nomenklatūrai, išskyrus keletą negražiai skambančių mitologinių vardų.

Žinoma, ir to dar nepakako visoms spragoms užpildyti. Tuomet Pabrėža kai kuriuos žodžius panaudojo perkeltine prasme. Pavyzdžiui, gentį *Amaranthus*, kurios dekoratyvinės rūšys pasižymi ryškiai raudonais žiedynais ir primena kariškių kepurų kokardas, jis pavadino kazoku. Tačiau, kadangi kazokams jis neįtęsimpatijų, o humoro jausmą turėjo, tai vieną rūšį, nepasižyminčią išvaizdumu, būtent, *Amaranthus blitum*, pavadino Kazokas mulkis.

4. J. Pabrėžos aprašytos naujos augalų rūšys

Kadangi Žemaitijos florą teko Pabrėžai tirti pirmajam, tai pasitaikydavo rasti ir tokių augalų, kurių požymiai neatitiko literatūroje paskelbtų duomenų. Tada Pabrėža manė suradęs visai naujas, mokslui dar nežinomas, rūšis arba jau žinomų rūšių naujas atmainas (varietetus).

J. Pabrėžos herbare, kurio vieną dalį patikrino lenkų botanikas B. Hrineveckis [145], o kitą Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos katedros vedėjas prof. K. Regelis ir jo bendradarbė M. Natkevičaitė [144], buvo rastos 5 rūšys, Pabrėžos pavadintos naujais vardais, ir 3 nauji varietetai. Nauji radiniai J. Pabrėžos pavadinti taip: 1) *Andromeda myrifica* n. sp., 2) *Astrantia samogitica* n. sp., 3) *Carex glabella* Pabr., 4) *Epilobium samogitanum* Pabr., 5) *Geranium samogiticum* Pabr., 6) *Calluna vulgaris* var. *nana* Pabr., 7) *Trifolium medium* var. *samogiticum* Pabr., 8) *Sedum*

telephium var. *spatulaefolium* Pabr., 9) *Juncus supinus* Jundziliū var. β, *Juncus radicans* (mihi), 10) *Orchis maculata* L. var. α *major* (mihi).

Kadangi Lietuvoje tų herbaro lapų su naujomis, Pabrėžos teigimu, rūšimis nėra, sunku pasakyti, ar jos tikrai naujos. Tik dėl *Carex glabella* K. Regelis [144] teigia, kad čia būta klaidingo apibūdinimo, o faktiškai tame lape buvusi *Carex caespitosa* L.

Suklysti pasitaiko kiekvienam mokslininkui. Man, kaip nesistematikui, ne tai svarbu. Pateikdamas šį naujų rūšių ir varietetų sąrašą, norėjau atkreipti skaitytojo dėmesį į tai, kad 4 iš jų pavadintos žemaitiškėmis (samogitica, -um). Tai rodo gilų J. Pabrėžos patriotizmą. Tai labai gražus būdo bruožas.

Pabrėža visas savo jėgas skyrė mokslui, liaudžiai ir tėvynei, jis dirbo ne sau, o savo gimtojo krašto kultūrai ir gerovei. Už tai mes jį gerbiame ir gerbs būsimosios kartos.

Жизнь и деятельность Ю. Пабрежи

И. Дагис

Резюме

Юргис Пабрежа родился 15 января 1771 г. в дер. Вечай (ныне — Скуодаский р-н). Окончив среднюю школу в г. Кретинга, он поступил в 1792 г. в Главную школу Великого Княжества литовского в Вильнюсе (Вильнюсский университет), где изучал медицину и естественные науки. Лекции по ботанике он слушал у проф. Ф. Шпицнагеля, у него же учился определению растений. Интересовался лекарственными растениями. Университет он не окончил вследствие волнений, вызванных восстанием 1794 г. В 1794 г. Ю. Пабрежа поступил в Варняйскую духовную семинарию, которую окончил в 1796 г. До 1812 г. Пабрежа исполнял обязанности викария в разных приходах своей родной Жямайтии (Западная Литва). Желая как-то помочь крестьянской бедноте, Пабрежа решил заниматься лечением больных лекарственными растениями.

Путем изучения соответствующей литературы он углубил свои знания по медицине и ботанике и взялся за исследование флоры своего родного края (Жямайтии) с целью познания местных лекарственных растений. Он собрал богатый гербарий. Желая больше времени посвятить научной работе, Пабрежа в 1812 г. перешел в алтарию Картежского прихода. Там он и написал первый научный труд по медицине на польском языке «Лечебные свойства некоторых растений и способ их использования при разных болезнях» [29], составленный по работе доктора Краковской академии С. Сирениуса. Рукопись в объеме 246 стр. была подготовлена в 1814 г.

В 1817 г. Пабрежа вступил в Бернардинский монастырь в Крятинге, получив имя отца Амброзия. С 1817 г. он назначается учителем средней школы, действовавшей при монастыре. В ней он преподавал латинский язык, естественные науки и географию, написал учебник по географии [9], который является первым учебником по географии на литовском языке. Педагогической работой занимался до 1821 г., потом до 1826 г. служил проповедником в монастыре.

Одновременно Пабрежа усиленно занимался научной работой в области ботаники и продолжал заниматься врачеванием. При проведении ботанических исследований он поддерживал связь и консультировался с профессорами Вильнюсского университета И. Вольфгангом (1776—1859), Ю. Юндзиласом (1761—1847), С.-Б. Горским (1802—1864).